

Finby

Finby är den största byn i Sund med elva gamla hemman. Därmed är den också en av de största på Åland. En gammal färdväg har sedan urminnes tider passerat genom byn, och numera löper nya landsvägen sedan 1965 fram med ungefär samma sträckning. Gårdarna är uppdelade i två grupper, en norr och en söder om vägen. Själva byn är belägen i ett backigt och relativt bergigt område, och runt omkring utbreder sig ganska avsevärda åkrar som sträcker sig ända ner till Lumparn.

Finby är inte bara den största byn i Sund, den är också säkerligen en av de äldsta. Några säkra vittnesbörd om byns ålder har vi inte. Men ser vi till bebyggelseutvecklingen i hela Sund förefaller det sannolikt att Finby liksom de andra byarna i socknen har anlagts under medeltiden (se vidare bokens inledande kapitel). På ägorna finns visserligen fornlämningar från såväl bronsålder som yngre järnålder, men något samband mellan dessa och den by som etablerades på medeltiden har hittills inte kunnat påvisas.

På Höckleberget söder om byn mot Tranvik finns ett gravröse från bronsåldern, omnämnt redan 1674 i de rannsakingar efter antikviteter som då gjordes i Sund. I norr vid gränsen till Lövvik finns ett långröse med måtten 10 x 25 meter, också det daterat till bronsåldern av arkeologerna. Och på Båtsmansberget i sydväst finns ett rösegravfält med tolv anläggningar.

Från yngre järnåldern stammar ett gravfält med 49 högar, beläget söder om byn invid Södergård. Väster om byn, på gränsen till Smedsbole, ligger ett annat gravfält med ett trettiotal högar och dessutom ett par husgrunder, sannolikt från vikingatiden. Ett liknande gravfält finns också norr om byn, vid Norrgård, och även där finns en husgrund.¹

Vid gravfältet invid Norrgård har museibyrån satt upp en informationsskylt, där man kan läsa om bakgrunden till de vikingatida gravfälten:

”Varje gravfält anses utgöra en begravningsplats för en gård och kan innehålla

¹ Fornminnesinventering, Sund, utgiven 1979 (tryckt 1980), sid. 43 ff.

FINBY

gravar från flera århundraden. Det är inte klarlagt hur stor del av gårdens befolkning som fått egna höggravar men man kan utgå ifrån att till exempel trälarna fick någon annan form av begravning. Under torven är högen i allmänhet uppbyggd av sten som kan ligga i flera lager över en gravgömma. Där placerades den dödes brända ben tillsammans med resterna av de gravgåvor som följt med honom eller henne på gravbålet. Vid arkeologiska utgrävningar brukar fyndmaterialet domineras av ben och keramik. Analyser av benmaterial har visat att man ibland begravt flera människor i samma grav. Det är också vanligt att den dödes ben är blandade med benen från husdjur som utgjort gravgåvor. Man brukar också ganska ofta påträffa dräktspännen och glaspärlor som gått genom elden utan att förstöras. Ibland har den döde också fått med sig något av sina vapen – till exempel ett svärd eller en spjutspets. Av fyndmaterialet framgår ofta om den döde är man eller kvinna.”²

Men dessa tidiga gravar i Finby, som sannolikt härrör från perioden 500–1000 efter Kristus, har som sagt knappast något samband med den medeltida bebyggelse som etablerades senare, troligen på 1000- eller 1100-talet. Att döma av ortnamnet *Finby* ’finnarnas by’ var de första invånarna människor som invandrat österifrån och talade finska.³ Det område som de första Finbyborna förfogade över var sannolikt betydligt större än byns område i dag och torde ha omfattat också Tranvik liksom de små byarna i väster: Smedsböle, Svensböle, Domarböle och Jussböle (se vidare kartan och bokens inledningskapitel).

Men trots att Finby av allt att döma är en av Sunds äldsta byar och dessutom den största, är det påfallande tyst om den i det medeltida källmaterialet. Den nämns bara två gånger, bägge i början av 1430-talet. Då omtalas bönderna Markus i Finby och Mats i Finby som vittnen i två olika markaffärer (1430 och 1431). Markus och Mats är alltså de första Finbybor vi känner till namnet.

Första gången vi får en samlad bild av Finby, i skatteböckerna från slutet av 1530-talet, finns där tolv eller tretton bönder (det skiftar mellan olika längder), men i den noggranna och utförliga jordeboken från 1557 finns elva bönder noterade. Byn är då taxerad till sammanlagt 1602 jordmarker. Den största gården om 199 jordmarker brukades av en Klemet Mickelsson, den minsta om 86 jordmarker av en Mats Nilsson. Två bönder i byn hade också utjordar i Smedsböle och Svensböle, vilket är ett av många indicier till att de fyra böle-byarna i skogen väster om Finby är nybyggen som anlagts på Finbys mark och senare avsöndrats till egna byar. En bonde i Smedsböle, Per Smed, hade för övrigt också en utjord i Finby.

² Texten är skriven av antikvarie Jan Andersson vid landskapsstyrelsens museibyrå.

³ *Huldén 2001*, sid. 70.

Den första kartan över Finby upprättades av lantmätaren Hans Hansson omkring 1650. Då fanns fortfarande elva gårdar, men det sammanlagda taxeringsvärdet hade av okänd anledning ökat något, till 1641 jordmarker. I den summan ingick förutom de elva gårdarna också en utjord som en bonde i Smedsbole ägde. Kartan redogör noggrant för de nyttigheter som fanns, särskilt alla åkrar och ängar. Vidare noterade lantmätaren att byn hade skog till vedbrand och gärdsel, däremot fanns ingen skog som kunde användas till timmer eller lövtäkt (foder till kreaturen). Byns mulbete var skarpt (magert), fiskevatten fanns till nödtorften och rörvass växte i Finbyviken. Vassen kunde användas exempelvis till taktäckning. De flesta gårdarna hade egen humlegård.

Gårdarna var redan på denna tid, i mitten av 1600-talet, uppdelade i två grupper. I norr låg de som senare har kallats Trögers (nr 8), Norrgård (nr 10), Göstas (nr 9), Mattas (nr 11) och Postens (nr 6) och i söder Sågars (nr 2), Andersas (nr 5), Janses (nr 4), Daniels (nr 3) och Lundgrens (nr 1). Mellan dessa, lite för sig själv, låg Kuggens (nr 7). Av kartan framgår att bara tre av gårdarna hade egen väderkvarn: Norrgård, Sågars och Lundgrens.

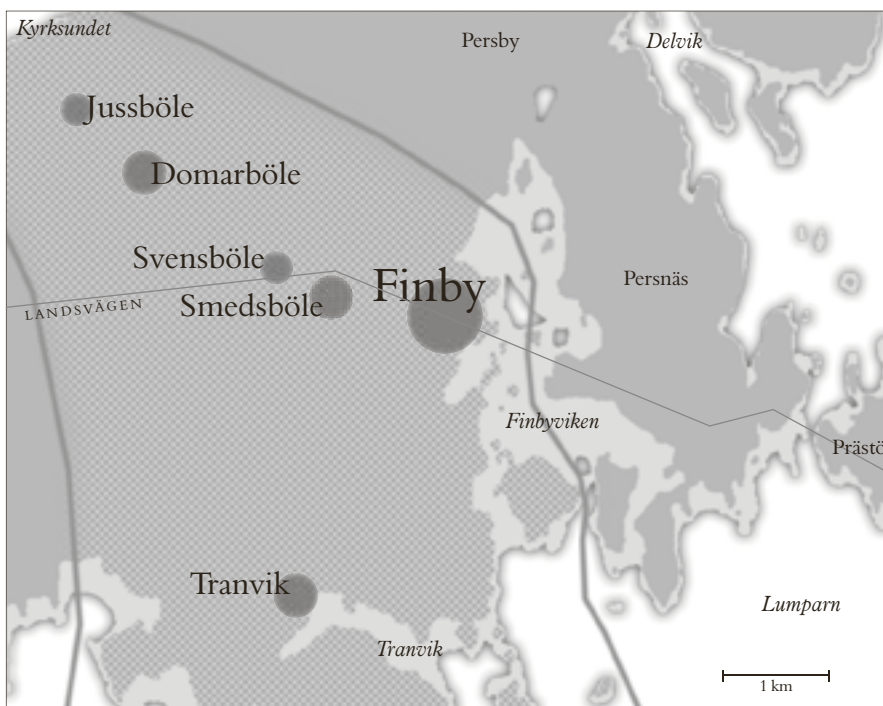
Jämför man gårdarnas läge med senare kartor ser man att de allra flesta inte har bytt läge. Den enda gården som har flyttat någon längre sträcka är sedermera nr 9, Göstas, som numera ligger i södra delen av byn, strax norr om Lundgrens, men på 1600-talet var belägen ett par hundra meter norr om Postens, förmodligen just där nya landsvägen nu är dragen. En del andra gårdar har av allt att döma flyttats mindre sträckor, exempelvis låg Daniels på 1600-talet längre norrut än på 1700-talet och gården på Mattas verkar på 1600-talet ha legat något hundratals meter längre åt väster jämfört med i dag.

Förmodligen skedde dessa flyttningar i samband med den katastrof som drabbade byn under stora ofreden 1714–21 (kriget mellan Sverige och Ryssland). Men innan vi går vidare till dessa dramatiska händelser ska vi dröja oss kvar en stund i 1600-talet, ett århundrade som på många sätt var en hård tid för bönderna, med höga skatter och en del mycket svåra missväxtår.

I den utförliga jordeboken från 1661 beskrivs Finby tämligen noggrant. Så här står det, med 1600-talets stavning exakt återgiven:

”Denne Byen ähr belägen wtij een Strockwägh, och aff mycken tillsöckningh, Lider Stoor sachnat utij sin näringh, Åkren ähr mäst LerJordh, Engen ähr medelmåttigh, Skogh som nogast till Brenneuedh, och Giärdsell, Mulbettet ähr skarpt, något littet Röouass, små Humblegårdar, Fijskewatten till 2 små fiälfjiskwarp,

FINBY

Trakten kring Finby i dag (ljusa områden) och för tusen år sedan (mörka områden). Rastreringen utmärker det som torde varit Finbybornas ursprungliga intresseområde. Byn anlades sannolikt under tidig medeltid, kanske på 1100-talet, invid den stora vik som sträckte sig från Lumparn och norrut, så att nuvarande Bomarsundsområdet (Persnäs) bildade en avgränsad halvö. På grund av landhöjningen har viken successivt grundats upp och den gamla vikbotten har kunnat tas i anspråk som jordbruksmark. Detta har gett Finby goda möjligheter att expandera, vilket förmodligen är förklaringen till att byn med tiden har blivit den största i Sund med elva gamla hemman. Finbys ursprungliga intresseområden har av allt att döma innefattat de nuvarande byarna Tranvik i söder, anlagd intill den vik som ännu på 1600-talets kartor kallas Tranvik, och Smedsböle, Svensböle, Domarböle och Jussböle i skogen väster om Finby. De sistnämnda byarna har förmodligen tillkommit ganska sent, kanske på 1400-talet. Persnäs och området norr om Finby verkar däremot ha ingått i en annan intressesfär med centrum i Persby; till den hörde byarna norr och öster om Finby: Lövvik, Gunnarsby, Persby (med Persnäs), Vivastby och Träsk. Karta: Jan-Erik Tomtlund.

och huar sitt miärde ledh, utij een Ström, dedan Fijsken nu mera mestendelss ähr bortuander.”

På mer modernt språk berättar jordeboken att Finby var belägen invid en viktig väg där många resande färdades och många sökte också natthärbärg i byn, något som var till stort men för bönderna i deras näring. Åkern bestod mest av lerjord, ängen var av medelmåttig kvalitet och skogen räckte till ved att elda med och till

att bygga gårdsgårdar av. Kreaturens bete var magert. Vidare fanns en del rörvass och små humlegårdar (där bönderna odlade humle som användes för att smaksätta bland annat öl). På byns fiskevatten fanns ett par ställen där det var möjligt att dra not efter fjällfisk, dessutom gick det att sätta ut mjärdar i Finbyströmmen, men där fanns inte längre särskilt mycket fisk.

Så gestaltade sig livet i Finby på 1600-talet. Elva bondgårdar, på åkrarna växte säden, på ängarna djurens vinterfoder, i de magra hagarna och backarna betade djuren; hästar, kor, får och getter. Vedhuggning i skogen var en ständigt återkommande syssla, likaså att underhålla de långa gårdsgårdar som inhägnade byns åkrar. På den tiden hägnade man de platser dit djuren inte fick gå, till skillnad från i dag då vi stänger in kreaturen bakom stängsel. Nere vid Finbyviken växte vass som emellanåt kapades för att användas som taktäckning. Säkert fanns inte bara humlegårdar vid varje hus utan också små trädgårdstäppor med allehanda grönsaker. Emellanåt gav sig bönderna ner till Lumparn och drog not för att fånga gädda, abborre, sik och annan fjällfisk, och ibland satte man ut mjärdar i Finbyströmmen. Där fångade man förmodligen mest id. Men någon avsides och isolerad by var inte Finby. Rakt genom byn löpte stora postvägen mellan Sverige och Finland. Det medförde visserligen ett stort merarbete för bönderna som skulle hålla skjutshästar, hjälpa till med posttransporter och ta hand om resenärer som behövde husrum för natten. Men helt säkert gjorde vägen också att Finbyborna fick möta många spännande människor, ämbetsmän på väg mellan de båda rikshalvorna och resenärer från fjärran länder.

Senare delen av 1600-talet var en hård tid. Många gårdar lämnades öde därför att bönderna inte maktade med att betala de skatter som avkrävdes dem. Följden blev att staten tog gården och gav den till någon annan, i hopp om att den nya bonden skulle vara mer framgångsrik. I Finby blev flera gårdar öde, åtminstone Andersas, Postens och Trögers.

Men det skulle bli värre. De sista åren på 1600-talet drabbades Sverige av några mycket svåra missväxtår. Särskilt vårvintern 1697 verkar ha varit svår i Sund. Flera människor anges i dödboken ha dött av hunger, bland dem 70-åriga bonden Jakob Knutsson på Norrgård i Finby.

Och det skulle bli ännu värre. Kriget mellan Sverige och Ryssland i början av 1700-talet berörde först inte Åland i någon nämnvärd grad. Men i augusti 1714 ockuperade ryska trupper med stor brutalitet hela landskapet. Ålänningarna flydde brådstörtat över Ålands hav till Sverige. Inte förrän efter fredsslutet 1721 kunde de börja återvända. Det var en sorglig syn som mötte återvändarna efter åtta års

FINBY

bortavaro. Åkrar och ängar låg för fåfot, vägar och stigar hade växt igen, husen var i bedrövligt skick och kyrkorna plundrade. Så var tillståndet över hela Åland.

Men i Finby var förödelsen total. Absolut ingenting av värde fanns kvar. I en förteckning som upprättades 1723 efter kriget beskrivs byn kärvt och koncist: ”Alla hus, alla gårdsgårdar, all skog och alltsamman jämmerligen avbränt.”⁴

Vi vet inte exakt vad som hade hänt. Men det finns uppgifter om att Sund under sommaren 1719 drabbades av våldsamma och omfattande skogsbränder, som ska ha börjat vid midsommartid och fortsatt ända till hösten. Förteckningen från 1723 upplyser att de byar som drabbades hårdast var Finby och de omkringliggande Domarböle, Jussböle, Smedsböle, Gunnarsby, Träsk, Persnäs och Persby. Svensböle, Lövvik, Vivastby och Tosarby drabbades också mycket hårt, men tillståndet där betecknades inte som riktigt lika illa. Bäst klarade sig Kulla och Gesterby i socknens västra del; de var de enda som ryssarna lämnade ”någorlunda orubbade”, enligt förteckningen.

Denna fullständiga förödelse är förmodligen den huvudsakliga förklaringen till att det tog flera decennier innan alla gårdarna i byn åter var bebodda. De första åren efter krigsslutet var det bara på Kuggens som det fanns folk, men efter några år befolkades också Trögers (1726), Postens (1727) och Mattas (1729). Men flertalet gårdar verkar inte ha fått nya beboare förrän på 1740-talet. Dit hörde Lundgrens, Sågars, Daniels, Janses, Andersas, Göstas och Norrgård. Nästan alla gårdar har namn efter dem som till slut tog upp dem efter flykten. Lundgrens efter den gäckande Bengt Lundgren, vars ursprung är höljt i dunkel, Sågars efter sågaren Johan Mattson, en inflyttad finne från Lokalax, och Andersas efter Anders Johansson, hemma från Sandö i Vårdö.

Av de familjer som brukade gårdarna före flykten 1714, var det endast en som återvände till byn: Olof Mickelsson på Kuggens. De andra försvinner utan att vi – med något undantag – vet vart de tog vägen.

Egentligen är det märkligt att byn trots denna katastrof inte bara förmår att återhämta sig utan också i allt väsentligt återuppbyggs på samma sätt som före flykten. Jämför vi kartor från 1600-talet med kartor från 1700-talet, ser vi som sagt att gårdarna med bara något undantag (Göstas) ligger på ungefär samma ställen. Skulle vår kunskap om byn bara bygga på dessa kartor, vore det lätt att tro att livet i byn under 1600- och 1700-talen gått sin gilla gång utan att något anmärkningsvärt hade inträffat.

När lantmätaren Chistian Braxer 1763 upprättade en karta över Finby ger han

⁴ *Andersson 1939*, sid. 62.

Finby folkskola. Lärarinnan är Anna Vinterbäck. På baksidan står skrivet "Jenny Sundman" som säkert avser Jenny Sundman, född 1888, från Mattas i Finby, som är farfars syster till bildens nuvarande ägare Maritha Karlsson, Finby. Sannolikt är Jenny Sundman någon av flickorna på bilden, som då förmodligen är tagen i slutet av 1890-talet.

oss också en beskrivning av byn, något utförligare än den som finns i jordeboken 1661. Först räknar han upp alla åkrar och ängar och fortsätter sedan:

”Skogen till denna by består av små gran- och tallskog, knappast till gärdsel och nödvändig vedbrand, men stör och timmer måste annorstädes ifrån erhållas. Nästan ingen lövskog och ganska ringa mulbete. Fjällfisket till egen nödtorft höst och vår, dels vid gräs- dels ock vid stenstränder. Idfisket har fordom varit ansenligt uti Strömmen som skiljer denna och Vivastby, Persby och Persnäs byar ifrån varandra, men nu har det ganska mycket avtagit så att ringa del till salu ämnas. Små humlegårdar vid hustomterna finnas ock till vart hemman.”

Notera uppgiften om idfisket i Finbyströmmen. Vid skattläggningen 1661 berättade bönderna att fisket tidigare hade varit mycket bättre. Och nu, hundra år senare, återkommer samma uppgift; fisket förr var bättre. Man ska ha i åtanke att de dokument vi här läser, handlar om skatter. Vi förstår då att bönderna inte alls har någon lust att framhäva sin by som rik och välmående, tvärtom gör de säkert sitt

FINBY

bästa för att framhålla den som arbetsdryg och fattig. Hur det verkligen förhöll sig kunde lantmätaren förmodligen för det mesta bilda sig en ganska bra uppfattning om genom att skärskåda ägor och jordmån. Men när det gällde idfisket i Strömmen var han hänvisad till böndernas egna uppgifter. Och de ville förstås att skatten skulle sänkas. Därför försökte de övertyga lantmätaren att det var mycket bättre förr.

I mitten av 1700-talet hittar vi åter bönder på alla gårdar i Finby. Och sedan dess har en påtaglig stabilitet och kontinuitet präglat byn. Många gårdar har ärvts inom samma släkter in till våra dagar, och de som har bytt ägare har vanligtvis bara gjort det en eller par gånger under 250 år. Det är en påtaglig kontrast till de förhållanden som rådde under 1600-talet.

Den stora byn Finby med elva gamla hemman har under de senaste seklerna växt ytterligare genom att flera gårdar har delats, däribland Lundgrens, Sågars, Daniels, Kuggens och Mattas, och några gårdar har styckats upp i ett flertal mindre delar. Byn har med tiden utvecklats till ett centrum i östra Sund med skola, butiker, post, bank, ungdomslokal, brandstation och bibliotek.

Den första fasta folkskolan på Åland inrättades 1872 i Finby. Lärare var Sofia Strandberg, född 1852, dotter till vaktmästaren Anders Strandberg vid Kastelholms kronohäkte. Hon hade fått sin utbildning vid Fruntimmersskolan i Åbo. Kyrkoherden gav henne ett bra vitsord efter första läsåret: "Lärarinnan har med flit och trohet fullgjort sitt åliggande hvarföre hennes förhållande ej kan annat än med allt skäl såsom godt och berömligt vitsordas".⁵

En ny folkskola byggdes snart, 1875 restes takstolarna, 1877 togs första klassrummet i bruk och 1880 var skolan helt färdig.⁶ Den är numera ersatt av modernare skolbyggnader, där elever i grundskolans årskurser 1–6 undervisas. I gamla skolan huserar i stället sedan 1993 Sunds kommuns bibliotek.

Ungdomslokalen Klippan uppfördes 1912. Invid lokalen står byns midsommarstång. Den stod tidigare på en beteshage söder om Klippan, "Granlunds långgäla", en plats som också användes av byns ungdomar när man dansade ringlek.⁷

Vidare har det funnits flera butiker i byn, både kooperativa och privata. Journalisten Axel Danielsson noterar i förbifarten i tidningen Åland den 27 maj 1905: "I dagarna har i Finby öppnats en ny handelsbod, den femte inom socknen. Det är sågdisponenten W. Alfthan som startat företaget. Finnes det penningar, nog finns det

⁵ *Högman 1990*, sid. 319.

⁶ Muntligt meddelande av Hagar Dahl, Finby.

⁷ *Kulturmiljönvering Sund*, 1983, sid. 24.

Vy över norra Finby 1930. Bilden är tagen rakt norrut. Från vänster ses Postens mangård, byggd 1928–30, och bakom står fortfarande gamla huset kvar, sedan Mattas kvarn och Mattas mangård, bagarstuga och ladugård, Trögers skymtar mellan bagarstugan och ladugården och till höger ses Branders och bakom skymtar Norrgård. I förgrunden ses ärtor på tork. Bilden tillhör Maritha Karlsson, Finby.

ställen där de gärna tagas emot.” Två år senare rapporterar Axel Danielsson om invigningen av Finby andelshandel den 15 maj 1907: ”Det är glädjande, att man äfven här börjat inse andelsidéns stora betydelse. Också synes densamma hafva omfattats med allmänt intresse, ehuru det naturligtvis äfven finnes tviflare med i hopen. På goda skäl vågar man äfven tro, at affären skall löna sig, och hvarför skulle den icke göra det här liksom annorstädes. — — — Sunds andelslag har af handl. R. Mattsson i Mariehamn tillhandlat sig dennes filialbutik i Finby. Affärens föreståndare är kapt. K.J. Karlsson från Finby”.

Och i samma andetag fortsätter Danielsson: ”Den länge närda tanken att inrätta en telefoncentral inom socknen håller som bäst på att realiseras. Centralens plats är hos handl. G.Å. Eriksson i Finby. Därifrån dragas nu ledningar till Bomarsund, Tranvik, Domarböle och Jussböle m.fl. byar. Man kan väl taga för gifvet att företaget skall hälsas med tillfredsställelse af den telefonerande allmänheten, ty vår socken

⁸ I Sund, 1987, sid. 96 och 130 f.

FINBY

har hittills varit på efterkälken i detta afseende, och den enda Sunds-telefonen har mångenstädes betraktats som den trassligaste på hela Åland”.⁸

Den butik som i dag finns i Finby är Ljunggrens Kb som ligger vid avtagsvägen mot Mångstekta. Ålandsbanken lade ner sitt bankkontor i Finby våren 2003, men Posten finns kvar och där kan byborna också uträtta enklare bankärenden. En ny brandstation invigdes våren 2003.